

УДК 159.923.2

DOI: 10.31891/PT-2021-2-1

АФАНАСЕНКО В. І.

КНЗ «Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників
Черкаської обласної ради»
ORCID ID: 0000-0002-9219-7087
e-mail: vallina_k911@ukr.net

КОМАР Т. В.

Хмельницький національний університет
ORCID ID: [0000-0001-8957-0971](https://orcid.org/0000-0001-8957-0971)
e-mail: komartayisiya@gmail.com

СИНЮК Н. В.

Хмельницький національний університет
ORCID ID: 0000-0002-6889-1351
e-mail: nvs100377@gmail.com

СУТНІСТЬ І РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ ЯК ОСНОВА ПРОДУКТИВНО-ДІЯЛЬНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлюються результати науково-психологічного аналізу розробки проблеми самосвідомості особистості як умови її продуктивно-діяльного самоздійснення. Розвинута самосвідомість розуміється основою для поступального руху потенційної діяльної особистості через розкриття для самої себе свого потенціалу до інтеграції у культурно-історичний процес, до набуття для себе сенсу повноти і глибини автентичної життєдіяльності, в контексті якої особистість розвивається і самоздійснюється.

Самосвідомість особистості визначено через рівень активного ставлення людини до своєї свідомості як до об'єкта. Самосвідомість виступає як спосіб інтерсуб'єктивності комунікації особистості, як енергетичне джерело продуктивно-діяльного самоздійснення людини на основі усвідомлення своєї сутності.

Ключові слова: особистість, суб'єкт, самоздійснення, самореалізація, діяльність, життєзабезпечувальна діяльність, свідомість, самосвідомість, активність, автентичність, розвиток.

VALENTINA AFANASENKO

CEI "Cherkasy Regional Institute postgraduate education of teachers
Cherkasy Regional Council"

TAISHA KOMAR

Khmelnytskyi National University

NATALIYA SYNYUK

Khmelnytskyi National University

THE ESSENCE AND DEVELOPMENT OF SELF-AWARENESS AS THE BASIS OF THE PERSONAL PRODUCTIVE AND ACTIVE SELF-FULFILLMENT

Activation of modern social processes requires from the person their conscious personification and self-determination in the actively changing social life.

The condition of adequate self-realization and self-fulfillment of the personality in the modern contradictory social space is the activation and permanent development of personal self-consciousness. Self-consciousness generates the expansion of opportunities for active personal self-fulfillment, which is based on the diversity of personality's ethical, religious, cognitive, material orientations.

Studying of personal self-consciousness is relevant due to the scientific interest of higher nervous activity physiology, psychiatry, psychology, ethics, philosophy, pedagogy, and others. The limited subject framework of a particular science and the lack of integrity considering the nature of self-fulfillment necessitates the implementation of scientific and psychological analysis of self-consciousness as a condition for productive and active self-fulfillment of the personality.

Developed self-awareness is interpreted as the basis for the progressive movement of the potentially active personality through the disclosure of their potential to integration into the cultural and historical process, to acquiring the sense of completeness of the authentic life-sustaining activity, in the context of which personal development and self-fulfillment takes place.

Self-consciousness of the personality is defined through the level of active personal attitude to their consciousness as an object. Self-consciousness is a way of intersubjectivity of personality's communication, and an energy source of personal productive and active self-fulfillment on the basis of the own essence awareness.

Key words: personality, subject, self-fulfillment, self-realization, activity, life-sustaining activity, consciousness, self-consciousness, activeness, authenticity, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Засобом адекватного входження, самореалізації і самоздійснення людини в сучасному суперечливому соціальному просторі є активізація її самосвідомості як умови формування індивідуальних особливості і суб'єктивної цілісності особистості. Самосвідомість генерує розширення можливостей активного самоздійснення особистості, в основі якої лежить різноманітність її власних ціннісних етичних, релігійних, пізнавальних, матеріальних орієнтацій.

Центральний вектор пізнання людства як і раніше спрямований на вивчення явищ зовнішнього світу, космічного простору, корисних копалин, технічно-технологічного розвитку цивілізації. Невгамовна активність людини на підкорення і перетворення зовнішнього світу залишає пізнання себе самої на периферії наукових інтересів і досліджень. Техногенна цивілізація і технологічна раціональність оголили актуальність тенденцію аксіологічної переорієнтації наукового пізнання. Сучасні техногенні можливості відтворення людини на основі досягнень генної інженерії, психогенетики, репродуктивних технологій створюють реальні ризики підміни природного розвитку і реалізації унікальної особистості, версіями Постлюдини. Аналізуючи проблеми трансформативної антропології С. Хоружий [14] зазначає, що антропо-

технологічні практики активно розвиваються, хоча і не досягли фінальних плодів, але пов'язані із ризиками і є викликом існуванню самої людини.

Зміщують акценти на дослідження багатючих можливостей природного для людини усвідомленого створення різноманітного буття навколо себе і творення себе через відкриття в собі невичерпного джерела творчого самоздійснення особистості - самосвідомості.

Можна сказати, що потенційно - це сутнісна характеристика людини, яка обумовлює її творчу діяльність. Якісні параметри буття конкретної людини визначаються ступенем розвитку, силою прояву потенційності, рівнем її актуалізації в різноманітних актах його життєдіяльності.

Інтенсивність прояву потенціалу особистості в зовнішніх формах залежить від ступеня розвитку самосвідомості особистості. Самосвідомість ініціює реалізацію потенційності суб'єкта в творчо-творчої діяльності по перетворенню природного, матеріальної, духовної культури, себе як її суб'єкта.

Актуальність вивчення самосвідомості особистості засвідчена науковим інтересом різних людинознавчих дисциплін (фізіології вищої нервової діяльності, психіатрії, психології, етики, філософії, педагогіки та ін.). В яких проблема обмежена предметними рамками конкретної науки і виявляє відсутність цілісності в розгляді людини. існує потреба рефлексивного обґрунтування феномена самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема самосвідомості історично є однією з фундаментальних в науках про людину і характер її життєдіяльності, передовсім у системі психологічного знання. В європейській культурі інтерес до феномену самосвідомості присутній вже в ранніх філософських роздумах античних мислителів, починаючи з софістів і Сократа. Історико- філософське осмислення проблеми представлено в філософських роздумах Платона, Аристотеля, Аврелія Августина, Фоми Аквінського, Декарта у контексті питання про співвідношення «внутрішнього» світу людини, представленого її свідомістю і «зовнішнього» світу - природної реальності. Поступово вироблялася форма філософського мислення, для якої стало характерним пізнання зовнішнього об'єктивного світу через осмислення здійснюваної суб'єктом пізнавальної діяльності, пізнання світу через пізнання самого суб'єкта, виходячи із його внутрішнього центру. Надалі, цей внутрішній центр був названий самосвідомістю і переріс в «процес самосвідомості», історично окреслив цілу духовну епоху аж до XIX

століття. Концептуальною і методологічною зрілості проблема самосвідомості досягла в руслі класичної філософії.

У посткласичний період аналіз самосвідомості особистості присутній в контексті проблемного поля антропологічних пошуків іманентних характеристик природи людини в напрямках: антропологічної соціології (М. Шелер, А. Гелен), в феноменологічних дослідженнях людини (Е. Гуссерль, Р. Інгарден, М. Мерло-Понті), в неофрейдизмі (К. Юнг, Е. Фромм), в екзистенціалізмі (М. Гайдеггер, Ж. П. Сартр, А. Камю, М. Бубер).

У психологічній літературі проблема самосвідомості представлена дослідженнями Б. Ананьєва, П. Анохіна, К. Абульханової-Славської, П. Гуревич, М. Боришевського, в яких представлена традиція дослідження людини як соціальної істоти, активно-діяльні форми буття якої слід виводити з широких суспільних зв'язків і відносин, що ініціюють активність людини.

В рамках культурно-історичної концепції особистості в роботах Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Б. Ельконіна проблемі самосвідомості особистості відводиться важливе місце. Особливо продуктивною у виявленні природи людини і характеристик її цілісності стала діяльнісна концепція людини, представлена працями, О. Леонтьєва, В. Лекторського, С. Рубінштейна. Зазначені роботи зачіпають феномен самосвідомості в рамках дослідження цілісності людини і багатогранності її системних зв'язків з природою і суспільством.

Проблема самосвідомості розробляється, здебільшого, в зв'язку з аналізом індивідуальних характеристик особистості і представлена як суб'єктивно-психологічний феномен (В. Столін, І.Чеснокова і ін.).

Як складне структурне утворення завдяки якому відбувається процес урівноваження та конструктивної взаємодії зовнішніх обставин та внутрішніх умов, розглядає самосвідомість М. Боришевський. Автор стверджує, що самосвідомість спроможна зумовлювати специфіку розгортання життєвих сценаріїв особистості, визначити спосіб її життя.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми,
котрим присвячується стаття.**

Проте в наукових дослідженнях головна увага вчених акцентується на проблемі самосвідомості, а саме формі прояву активного ставлення людини до своєї свідомості як до об'єкта. При цьому мало дослідженими залишаються питання механізмів розгортання діяльного продуктивного самоздійснення особистості.

Формулювання цілей статті

З огляду на поліваріантність вивчення самосвідомості, відсутність концептуальної завершеності моделювання цілісного саморозгортання потенціалу людини в процесі самоздійснення доцільно здійснити науково-психологічний аналіз продуктивної самореалізації особистості, розглянувши самосвідомість умовою продуктивно-діяльного самоздійснення особистості.

Виклад основного матеріалу

Самотворення людини, її перманентний розвиток та самоздійснення обумовлює процес самопізнання. Самопізнання є необхідною умовою цілісного і гармонійного сприйняття життя. Воно дозволяє зрозуміти сенс і мету особистісної життєдіяльності. Водночас - це необхідна умова вдосконалення форм соціальної взаємодії. У цьому зв'язку доцільно зауважити, що зроблена людством титанічна праця зі зміни навколишнього середовища обертається, найчастіше, екологічними проблемами і відволікає від реалізації гідних людини цілей. Багато форм реалізованої активності людини виявилися не обов'язковими, часом шкідливими, негідними Людини. Це - результат незнання або самообману. Людина сприймає світ через фільтри ціннісних установок, потреб, прагнень, цілей. Самонепізнаність, невпевненість в собі, незнання своїх установок, потреб, цілей діяльності, неавтентичність своїх прагнень, неадекватний рівень вимог до себе призводить до зміщення акцентів в спрямуванні активності життєдіяльності в напрямку зовнішнього світу. Деформація ієрархії ціннісної системи людини проявляється в зміщенні пріоритетів в сторону культивування цілей в зовнішньому світі. Процес самопізнання стає вельми актуальним у зв'язку з актуалізованим у суспільному бутті сучасного періоду поворотом від колективного соціального існування, від цінності загальнозначущих форм діяльності людини, характерних для попередньої епохи, до індивідуальних способів самоздійснення і утвердження себе в багатовимірному соціальному просторі.

В основу сучасної культури входить розуміння людини, що знаходиться в процесі самотворчості, в напрузі своїх творчих зусиль для здійснення акту власного існування - через саморефлексію, самоочищення, подолання себе, через втілення своїх сил в різних полях діяльності. Активізація соціальних процесів сьогодні ставить перед людиною вимогу - усвідомлено персоніфікувати себе і всі форми свого самовизначення в активно мінливому соціальному бутті. Саме життя висуває на перший план потребу особистості розібратися в самій собі, пізнати власну «самість», свої можливості, потенції, і гідно втілити їх у реальність. Вектор рефлексії має спрямовуватися до активізації

самосвідомості і самопізнання особистості. А це, своєю чергою, визначає продуктивний шлях для стабілізації суспільних змін, закріплення їх гуманної спрямованості. За умови продуктивного облаштування свого життя кожним конкретним індивідом, розвитку його творчого потенціалу, досягнення високої результативності своєї діяльності, він стане відкритим для повноцінного спілкування і взаємобміну і представляє цінність для суспільства в цілому.

Шлях, що веде людину до такого стану - рефлексивне ставлення до світу в усьому його багатстві та розмаїтті, розвиток своєї самосвідомості як шляху актуалізації своїх індивідуальних особливостей і самоцінності. Розвинута самосвідомість - це той канал, по якому творча особистість, розкриваючи свій потенціал рухається до розуміння загальнолюдських витоків культури, до освоєння сенсу і глибини культурного процесу, в контексті якого особистість формується і самоздійснюється.

У науковій літературі можна зустріти різні визначення самосвідомості, специфіка яких кожен раз визначається ракурсом розгляду проблеми кожним конкретним автором. Вочевидь, це виправдано багатогранністю змістовних і функціональних можливостей самого феномену самосвідомості. Більшість досліджень ведеться на особистісному рівні, тобто вивчається індивідуальна самосвідомість.

Найбільш плідний шлях визначення індивідуальної самосвідомості, на наш погляд, полягає в з'ясуванні її подвійної природи. Автори, які дотримуються такої точки зору (10, с.22), розглядають самосвідомість як такий феномен, який містить в собі ставлення суб'єкта до об'єкта і до самого себе. Однак, відносини ці пронизані суб'єктивною вибірковістю у ставленні до об'єктів. Засвоюючи функціональну самотність зовнішніх об'єктів і перетворюючи її в характеристики своїх здібностей, суб'єкт здатний самоздійснювати себе, об'єктивувати своє Я. Завдяки цьому він здатний коригувати свої дії відповідно до вимог зовнішніх обставин і своїх фізичних і духовно-психічних можливостей. Предметом самосвідомості при цьому виступає суб'єктивна здатність особистості до актуалізації, об'єктивування своїх потенцій в процесі діяльнісного самоздійснення, до аналізу своїх функцій як суб'єкта різноманітних форм діяльності. У такому підході зафіксована двоєдина орієнтація свідомості суб'єкта на пізнання навколишнього світу і самого себе, свого внутрішнього світу, яка і складає основу вироблення розуміння самосвідомості індивіда.

У питанні історичної послідовності виникнення свідомості і самосвідомості і їх змістовного співвідношення між собою так само немає єдиної думки. У науковому арсеналі ще не вироблено чіткого

розуміння загального і особливого в свідомості і самосвідомості, часом суперечливо представлено співвідношення цих явищ в людській психіці.

Аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми дозволяє виділити найбільш значущі точки зору з проблеми.

Так, у розумінні В. Бехтерева [6], самосвідомість є нижчим рівнем свідомості і передує формуванню предметної свідомості. Прояв самосвідомості має пряму залежність від психофізіологічного розвитку людського організму. Найявність самосвідомості, на його думку, фіксується в уявленнях про стани організму, про положення тіла, про його рухові операції і т. п. Тобто, пізнання самого себе здійснюється за рахунок вроджених органічних відчуттів і почуттів. Така елементарна форма самосвідомості людського індивіда, яка складається ще в чітко не сформованому відчутті, усвідомленні свого існування, передує просторово-тимчасовим уявленням зовнішніх предметів.

На основі рефлекторної теорії психічного розвитку І. Сеченов [11] розглядав в якості фізіологічного механізму здійснення свідомості та самосвідомості рефлекторну діяльність мозку, умовні рефлекси. Завдяки безперервним асоціативним відчуттям свого тіла людина відчуває себе одночасно з відчутним зовнішнім предметним світом. Причому, будь-яке предметне відчуття людини з необхідністю містить в собі і його самовідчуття. В основі як об'єктивних, так і суб'єктивних відчуттів лежить рефлекторна діяльність мозку [11, с.75-76]. І. Сеченов розглядає зорові, слухові, дотикові відчуття, одержувані людиною від власного тіла «могутніми двигунами» в справі психічного розвитку, як явище самосвідомості, на відміну від відчуттів, отриманих від зовнішнього світу і від інших людей. «При аналізі асоціативного відчуття людина зустрічається вперше сама з собою. Відокремленням в справі відчуття всього суб'єктивного закладається початок самовідчуттям. ... в основі явищ самосвідомості лежить не що інше, як більш-менш складний рефлекс» [11, с. 75].

Без сумніву, в основі функціонування самосвідомості лежить та сама рефлекторна діяльність мозку, що і в основі пізнання людиною зовнішнього світу. Однак, абсолютизувати цей момент не можна. Дослідження нейрофізіологічних процесів мозку є важливим завданням у справі наукового обґрунтування природи мислення. Рефлекторна діяльність мозку є лише необхідною матеріальною передумовою прояву самосвідомості, яке представляє собою соціально формовану родову властивість природно розвиненої людини, і в цій іпостасі функціонує в її суспільній життєдіяльності.

У цьому зв'язку, С. Рубінштейн вважає, що «Справжнє джерело і рушійні сили розвитку самосвідомості потрібно шукати в зростаючій реальній самостійності індивіда, що виражається в зміні його взаємин з оточуючими» [10, с.677]. На переконання І. Кона «відчуття, що виходять від власного тіла (самовідчуття) - необхідний елемент психофізіологічної ідентичності новонародженого. Але здатність відрізнити їх від відчуттів, що викликаються зовнішніми об'єктами, і тим більше інтегрувати в якусь систему уявлень, передбачає досить складну пізнавальну діяльність» [7, с. 181]. Більш того, «самовпізнання і елементарне знання своїх якостей не тотожні самосвідомості як рефлексивному процесу» [7, с. 183].

Вищим видом, ступенем свідомості визнають самосвідомість С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Л. Божович, І. Кон, Г.Костюк, В. Столін та ін. Дослідники вважають, що самосвідомість не представляє собою початкової даності. Вона виникає значно пізніше, ніж предметна свідомість, є продуктом розвиненої свідомості й мови, пов'язана з формуванням людини як суб'єкта діяльності, з формуванням її як особистості. Зокрема, В. Столін пише: «Ясно, що феноменальне «Я» виникає не відразу, не автоматично з народженням людини, а в складному процесі розвитку самого суб'єкта. Процес розвитку самого суб'єкта, розглянутий під кутом зору виникнення його феноменального «Я», що володіє важливими функціями в діяльності суб'єкта, і є процесом розвитку його самосвідомості» [13, с.24]. Основу формування самосвідомості автори вбачають у розвитку реальної самостійності індивіда, що виявляється в зміні його взаємин з навколишнім світом, в його становленні самостійним суб'єктом діяльності.

Необхідною передумовою формування самосвідомості людини дослідники вважають її пізнавальну діяльність - пізнання зовнішнього світу і свого місця в ньому, існуючої системи суспільних відносин, взаємовідносин між людьми, завдяки чому людина приходить до усвідомлення себе як активного суб'єкта пізнавальної та практичної діяльності. Процес формування самосвідомості людини, тим самим, має спрямованість від інших людей і пізнання світу до виокремлення себе.

Виникнення самосвідомості пов'язане з певним рівнем розвитку свідомості і є необхідною умовою, моментом процесу становлення особистості, безпосередньо включеної в цей процес. «Самосвідомість не надбудовується ззовні над особистістю, а включається в неї, самосвідомість не має тому самостійного шляху розвитку, окремого від розвитку особистості, що в ній відбивається, а включається в цей процес розвитку особистості як реального суб'єкта як його моменту, сторони, компонента» [10, с.677]. І тому С. Рубінштейн глибоко переконаний, що

психологічне вивчення особистості не повинно обмежуватися вивченням психічних властивостей особистості - її здібностей, темпераменту, характеру, а має завершуватися розкриттям самосвідомості особистості. Розвиток самосвідомості пов'язаний з формуванням цілісності особистості, виступає її конституюючою ознакою.

Реальні форми життєдіяльності людини, матеріальна і духовна культура є процесом розширеного відтворення, самореалізації можливостей, що приховані в сутності людини. Система певних суспільних відносин проявляє, виявляє сутнісні сили людини і виступає формою саморозвитку самодіяльних суб'єктів. Через систему суспільних відносин люди створюють спосіб буття своєї сутності, що визначає довгострокову перспективу їх розвитку.

Результати дослідження процесів філогенезу і онтогенезу свідчать про те, що самосвідомість не виникає одночасно з пробудженням свідомості людини. В ході філогенезу формування індивідуальної самосвідомості пов'язують з розпадом родової громади, формуванням класового суспільства. В даний час в психології не вироблено єдиної думки про початковий момент і критерії появи самосвідомості в онтогенезі. За визнанням багатьох авторів, самосвідомість починає проявлятися при досягненні дитиною 2-3 річного віку. В онтогенетичному розвитку самосвідомість проходить певні стадії, пов'язані з віковими етапами психічного і фізичного розвитку людини. Її прояв пов'язують зі здатністю дитини виділяти себе як суб'єкта своїх дій, з оволодінням своїм тілом, пересуванням, самообслуговуванням, з її входженням в людську культуру, спілкування і діяльність людей, з розвитком здатності за допомогою культурно-історичних ресурсів опанувати своїми психічними процесами і поведінкою [1, 7, 10, 15].

У психологічній літературі описані різні рівні розвитку самосвідомості, що відповідають певним віковим етапам розвитку людини. Найбільше досліджено специфіку самосвідомості у підлітка, а сфера самосвідомості дорослої особистості на різних етапах її розвитку і самоздійснення залишається в психології мало вивченою і тому визначає перспективу для наукових розвідок.

На рівні зрілої особистості як суб'єкта різноманітних форм діяльності свідомість і самосвідомість функціонують в нерозривній єдності, вони взаємопов'язані і взаємообумовлені. Самосвідомість проявляється як сторона свідомості, вона притаманне будь-якому свідомому акту людини, і визначає дії людини. В реальній життєдіяльності людини свідомість і самосвідомість внутрішньо

взаємопов'язані - процеси самосвідомості здійснюються на основі свідомості, всі свідомі акти співвідносяться зі усвідомленням особистістю себе через сукупність фізичних і психологічних якостей. Самосвідомість виступає ключовим моментом процесу самореалізації особистості, об'єктивації її емоційних, інтелектуальних, фізичних можливостей, розвитку її індивідуальних задатків і творчих потенцій. Тут знімається порівняне співвідношення свідомості та самосвідомості і проявляється одночасність їх функціонування як властивостей особистості.

Освоєння соціальних, історично сформованих форм діяльності, перетворення їх в здатності - головна умова і вирішальний механізм індивідуального становлення людини, пробудження і формування її самосвідомості. Людина, розвиваючи свої діяльні здібності, актуалізує свій особистісний потенціал і направляє його на творче перетворення навколишнього середовища так само, як і на розвиток своїх сутнісних сил, на створення самої себе. Активізації самосвідомості людини сприяє потреба регулювати її відносини із зовнішнім світом і людьми в процесі практичної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На основі аналізу наукових джерел та узагальнення досліджень із проблеми самосвідомості, ми розуміємо самосвідомість особистості рівень розвитку свідомості, де проявляється активне ставлення людини до своєї свідомості як до об'єкта. Самосвідомість виступає способом інтерсуб'єктивності комунікації особистості, семантично-енергетичним джерелом продуктивно-діяльнісного самоздійснення людини на основі усвідомлення своєї сутності. Слід зазначити, що сутністю людини виступає її діяльна здатність до самовираження, предметно-образного втілення задатків і здібностей, а мірою є інтерсуб'єктивна комунікація, яка розкриває діяльну, духовно-образну потенційність особистості і відображає об'єктивну картину реального розвитку її сутнісних сил.

Самосвідомість особистості є активним внутрішнім центром продуктивного самоздійснення. Механізм розгортання діяльного продуктивного самоздійснення особистості передбачає наступні компоненти:

- суб'єктивний аналіз перспективної дії і визначення її параметрів (визначає місце суб'єкта в контексті обставин, міру його можливої участі);

- усвідомлення особистісного потенціалу (визначає ступінь можливості здійснення задуму, з урахуванням знаково-символічних і предметно-речових параметрів простору можливостей);

- спонукання виходу індивіда за свої звичні межі, зумовлює нові параметри перетворень.

Діяльність, визначена зрілою самосвідомістю особистості, стає по-справжньому конструктивною, тобто діяльністю особистісно особливою, що виходить із творчого злету почуттів, уяви, мислення, із здатності людини оригінально вирішувати нетривіальні завдання; діяльністю, яку сам суб'єкт визначає як творчість. Саме конструктивна діяльність акумулює імпульс до активізації творчого потенціалу особистості і її самоздійснення. Перспективними для подальших наукових розвідок у контексті проблеми особистісного самоздійснення є визначення психологічного змісту особистісного потенціалу, умов його розвитку та розкриття.

Література

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / АН СССР, Ин-т психологии. — М.: Наука, 1977. — 379 с
2. Андреев, И.Л. - Происхождение человека и общества ... проблемы и критика немарксистских взглядов / И.Л. Андреев. — Москва : Мысль, 1982. — 304 с.
3. Афанасенко В.І., Комар Т. В. Науково-теоретичні засади дослідження проблеми стратегій реалізації творчого потенціалу особистості / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. — Київ: ПП Лисенко, 2020. — Том IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. — Випуск 13. — с.8-18.
4. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості: [монографія] / Мирослава Йосипович Боришевський. — Суми: Вид. будинок «Еллада», 2012. — 608 с.
5. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості. — Суми: «Еллада», 2012. — 608 с.
6. Бехтерев В.М. Сознание и его границы: Годичный акт в Казанском университете 5 ноября 1888 г. Казань, 1888. - С. 1- 32.
7. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание. - М.: Политиздат, 1984. - 335 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977. — 304 с.
9. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. — СПб.: Питер, 2003. — С. 281–426.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973 . - 424 с/
11. Сеченов И.М. Избранные произведения. - 1952. - Т.1М.: АН СССР, 1952. - 774 с.
12. Спиркин, А.Г. Сознание и самосознание : [монографія] / А.Г. Спиркин. — Москва : Политиздат, 1972. — 303 с.
13. Столин В.В. Самосознание личности. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 284 с.

14. Хоружий С. С. Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергийной антропологии. *Философские науки*. 2008. № 2. С. 10-31.
15. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. - М., 1977. - 143 с. 32.

References

1. Anan'ev B. N. O problemakh sovremennoho chelovekoznyaniya / AN SSSR, Yn-t psikhologiyu. — M.: Nauka, 1977. — 379 s
2. Andreev, Y.L. - Proyskhozhdene cheloveka y obshchestva ... problemy i krytyka nemarksyistskyykh vzglyadov / Y.L. Andreev. — Moskva : Mysl, 1982. — 304 s.
3. Afanasenko V.I., Komar T. V. Naukovo-teoretichni zasady doslidzhennia problemy stratehii realizatsii tvorchoho potentsialu osobystosti / Aktualni problemy psikhologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuks NAPN Ukrainy. — Kyiv: PP Lysenko, 2020. — Tom IX. Zahalna psikhologhiia. Istorychna psikhologhiia. Etnichna psikhologhiia. — Vypusk 13. — s.8-18.
4. Boryshevskiy M.I. Osobystist u vymirakh samosvidomosti: [monohrafiia] / Myroslava Yosypovych Boryshevskiy. — Sumy: Vyd. budynok "Ellada", 2012. — 608 s.
5. Boryshevskiy M. Y. Osobystist u vymirakh samosvidomosti. — Sumy: «Ellada», 2012. — 608 s.
6. Bekhterev V.M. Soznanye y eho hranysy: Hodychnyy akt v Kazanskom unyversytete 5 noiabria 1888 h. Kazan, 1888. - S. 1- 32.
7. Kon Y.S. V poyskakh seb'ia: lychnost y ee samosoznanye. - M.: Polytyzdat, 1984. - 335 s.
8. Leontev A.N. Deiatelnost. Soznanye. Lychnost. — M.: Polytyzdat, 1977. — 304 s.
9. Rubynshtein S.L. Chelovek y myr / S.L. Rubynshtein // Rubynshtein S.L. Vytye y soznanye. Chelovek y myr. — SPb.: Pyter, 2003. — S. 281–426.
10. Rubynshtein C.II. Problemy obshchei psikhologiyu. M.: Pedahohyka, 1973 . - 424 s/
11. Sechenov Y.M. Yzbrannyye proyzedeniya. - 1952. - T.1M.: AN SSSR, 1952. - 774 s.
12. Spyrkyn, A.H. Soznanye y samosoznanye : [monohrafiya] / A.H. Spyrkyn. — Moskva : Polytyzdat, 1972. — 303 s.
13. Stolyn V.V. Samosoznanye lychnosti. M.: Yzd-vo Mosk. un-ta, 1983. — 284 s.
14. Khoruzhyy S. S. Problema postcheloveka, yly transformatyvnaia antropologhiya hlazamy synerhiynoi antropologiyu. *Fylosofskyye nauky*. 2008. № 2. S. 10-31.
15. Chesnokova Y.Y. Problema samosoznaniya v psikhologiyu. - M., 1977. - 143 s. 32.

Paper received/Надійшла : 22.09.2021